

УДК 398(=161.2):599.323.7

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.02.426>

ОБРАЗ ЗІНСЬКОГО ЩЕНЯТИ В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ: ЕТИМОЛОГІЯ ТА ГЕНЕЗА

Оксана ГАЛАЙЧУК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8052-6616>

кандидатка філологічних наук,
наукова співробітниця,

Міжнародний інститут освіти, культури і зв'язків з діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»,
вул. Степана Бандери, 32, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: ok_halaychuk@ukr.net

Oksana HALAICHUK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8052-6616>

Ph.D. of Sciences in Philology,

Researcher of the International Institute of Education,
Culture and Diaspora Relations of Lviv Polytechnic
National University,

32, Stepana Bandery street, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: ok_halaychuk@ukr.net

IMAGE OF A ZINSKE PUPPY IN UKRAINIAN FOLKLORE: ETYMOLOGY AND GENESIS

Стаття присвячена аналізу зооморфного образу зінського щеняти в українських фольклорних та етнографічних текстах. Акцентовано увагу на недостатній обізнаності українців із цією твариною загалом і незначному висвітленні її образу в усній народній словесності зокрема, у чому й полягає *актуальність* дослідження. З'ясовано, що зінське щеня подекуди вважають твариною неіснуючою, міфічною, небезпечною для людини. *Метою* статті є розширення українського бестіарію маловідомим тваринним образом. *Завдання* — на основі лексикографічного матеріалу дослідити етимологію назви «зінське щеня»; виявити та охарактеризувати образ зінського щеняти у фольклорно-етнографічних текстах та простежити уявлення українців про походження цієї тварини.

У статті розкрито значення зооніма «зінське щеня». Констатовано, що у науковців немає єдиної думки щодо трактування цієї назви. На матеріалі різних фольклорних жанрів здійснено аналіз образу зінського щеняти. Здійснено спробу реконструкції циклу оповідань про зінське щеня на основі казково-легендарних фольклорних текстів. Простежено відображення цього зооморфного образу в творах української художньої літератури. Розглянуто питання використання тварини у народній медицині. Для реалізації поставленої мети застосовано як загальнонаукові, так і власне лінгвістичні *методи* дослідження: порівняльно-історичний, описовий, комплексного аналізу.

Ключові слова: образ, зінське щеня, сліпак, український фольклор, символ, світоглядні уявлення, духовна культура, народна медицина.

The article is devoted to the analysis of the zoomorphic image of the zins'ke schenia (Spalax) in Ukrainian folklore and ethnographic texts. The author emphasizes the lack of awareness of Ukrainians about this animal in general and the insignificant coverage of its image in oral folklore in particular, which is the *relevance* of the study. It has been found that the zins'ke schenia is sometimes considered a non-existent, mythical animal, dangerous to humans. The *purpose* of the article is to expand the Ukrainian bestiary with a little-known animal image. The *tasks* are to investigate the etymology of the name «zins'ke schenia» on the basis of lexicographic material; to identify and characterize the image of the zins'ke schenia in folklore and ethnographic texts and to trace the ideas of Ukrainians about the origin of this animal.

The article reveals the meaning of the name «zins'ke schenia». It is stated that there is no consensus among scholars on the interpretation of this zoonim. On the basis of various folklore genres, the author analyzes the image of the zins'ke schenia. An attempt is made to reconstruct the cycle of stories about zins'ke schenia on the basis of fairy-tale and legendary folklore texts. The reproduction of this zoomorphic image in the works of Ukrainian fiction is traced. The issue of using the animal in folk medicine is considered. To realize this goal, both general scientific and linguistic *methods* of research were used: comparative and historical, descriptive, and complex analysis.

Keywords: image, zins'ke schenia, spalax, Ukrainian folklore, symbol, worldview, spiritual culture, folk medicine.

Вступ. Світоглядні уявлення українців займають чільне місце в царині української фольклористики та етнографії. Особливий інтерес становить первісне бачення природного світу і навколишнього середовища нашими предками, намагання пояснити появу того чи іншого явища, рослин, тварин і людей, з'ясувати, яке місце відводиться людині в системі природного спілнубуття.

Первісна людина не мислить свого існування без тваринного, рослинного світів, а також світу духів. Ці світи нероздільні, вони гармонійні і взаємопов'язані, саме тому людина легко переходить в інший стан — стає рослиною чи твариною, спілкується з богами, померлими предками, знає, кого варто остерігатися і як кого задобрити. З появою християнства міфологічна свідомість дуалізується, первісних богів і духів замінюють апостоли, святі та Ісус Христос, проте світогляд українців залишається природоцентричним, що й на сьогодні чітко виявляється у різножанрових фольклорних текстах.

Уявлення наших предків про тваринний світ і взаємовідносини людини і тварини знайшли відображення у різних явищах матеріальної та духовної культури і стали об'єктом дослідження багатьох фольклористів та етнологів. Так, окремим тваринним образами та зоосимволіці українського фольклору загалом присвятили свої дослідження І. Вагилевич [1], М. Сумцов [2], Г. Булашев [3], О. Курочкін [4], Н. Пастух [5], О. Сліпущко [6], Н. Громова [7], О. Левчук [8] та ін. Проте фактично поза увагою наукового інтересу дослідників-фольклористів залишився образ так званого «зінського щеняти». Згадки про нього знаходимо у відомій праці Г. Булашева «Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях» [3, с. 344], статті В. Петрова «Нові українські варіанти легенди про походження лихих жінок» [9, с. 57—58], а також у збірнику українських паремій М. Номиса [10, с. 161, 181, 553]. У контексті народних вірувань і народної медицини натрапляємо на згадки про зінське щеня у творах українських письменників І. Квітки-Основ'яненка [11], О. Гончара [12], Остапа Вишні [13], Б. Близнеця [14] та ін. Зважаючи на скупість інформації про цю тварину в фольклорно-етнографічних матеріалах і на обмеження знань про неї як таку (оскільки основний ареал її поширення — степові та південно-східні регіони України), зінське щеня почасти вважається на-

півміфічною, напівлегендарною істотою, символом злості та люті.

Мета нашої статті — розширити український бестіарій маловідомим тваринним образом. *Завдання* — з'ясувати значення назви «зінське щеня»; простежити уявлення українців про походження цієї тварини; виявити і охарактеризувати образ зінського щеняти у фольклорних та етнографічних текстах.

Основна частина. Етимологія. Зінське щеня — вернакулярна назва сліпака. Це гризун із родини сліпакових (*Spalacidae*). Латинська назва — *Spalax*. Поширений у степових районах східного Середземномор'я, Причорномор'я, північного узбережжя Каспійського моря. Довжина тіла 20—35 см, хвіст дуже короткий, очі нерозвинені, сховані під шкірою: зовні видно тільки сліди зростання повік у суцільну складку. Живе під землею, викопуючи підземні ходи і нариваючи кротовини... Поширені сліпаки переважно в лісостепу і степу [15].

Щодо етимології назви «зінське щеня» у дослідників немає єдиної версії.

У «Словарі української мови» за редакцією Грінченка читаємо: «**Зінське щеня, -няти**, м. Живот. а) Кротъ, talpa; б) слѣпецъ, *Spalax typhlus*. Підскакує, як зінське щеня. Ном. № 3406» [16, с. 153].

Автори «Етимологічного словника української мови» вважають, що «**зінське (щеня)** зоол. “сліпець, *Spalax typhlus*; [кріт]”; — пов'язане з *зіньки* “очі”; назва зумовлена народними уявленнями, нібито ці тварини замість очей мають тільки зіниці. — Яворницький 298» [17, с. 264]. Тобто, вони підтримують версію, запропоновану Д. Яворницьким: «**Зінське щеня, яти**, звірекъ, кротъ, talpa. *Зінське щеня так зветця через це, що воно дивитця не очами, а зіньками, це б то тими чоловічками, які єсть у очах кожної людини. Кажуть, що у нього буцімто очей зовсім немає, а тільки це неправда. Я їх сам кілька раз ловив і добре до них додивлявсь. У їх очі є, та тільки дуже маненькі, як зернятка; одно слово, зіньки, якими воно й дивитця. Воно собі маненьке, чорненьке, гостропике, з куценьким хвостиком і міцними киктями на передніх лапках дряпати землю. Єсть ще й друга звіринка, така, що живе під землею, так тая справді сліпа; вона так і зветця сліпець. Це вже инакшеньке од зінського щеняти: воно собі сіреньке, довгеньке, безхвосте, з вищериними, як лапаточки, зу-*

бамі. С. Капулівка, Екатер. у., дід Дмитро Сукур. ВЪ Словарі Грінченка змішано “зінське щеня” со “сліпцем”, 1, 153. Степовик точно различаєть ихъ. См. Користні звірятки, СПб. 1899, 13—19» [18, с. 298—299].

Зважаючи на те, що «Словник української мови» Д. Яворницького було створено як доповнення до «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка й у ньому містяться лише ті слова, яких не було у Грінченка або вони там мали інше значення [19, с. 300], можемо припустити, що Яворницький не погоджувався з трактуванням поняття «зінське щеня» у Грінченка і вважав, що «зінське щеня» й «сліпець» — це різні тварини, і їх потрібно розрізнити.

Науковці-зоологи, проте, не схильні до такої диференціації: «*Macrospalax microphthalmus* Gьld. Сліпець звичайний або зінське щеня. Зінське щеня або сліпець (Нік., Шар., Словн.)» [20, с. 21].

У «Словнику української мови» також читаємо: «**ЗІНСЬКИЙ**: ◇ Зінське щеня — те саме, що сліпець 2. Найбільш розповсюдженими і небезпечними з гризунів є ховрахи і мишовидні гризуни, а на сході УРСР — також сліпець, або зінське щеня (Шкідники і хвороби ... рослин, 1956, 10)» [21].

М. Номис вважав, що назва зінське походить від співзвучного земське, тобто таке, що живе у землі [10, с. 553]. Цю думку підтримує Н. Коробченко, яка подає назву «земське щеня» як варіативну до зінське. Також авторка зазначає, що «сьогодні цю назву (зінське щеня) широко використовують у північній частині Луганщини, зокрема у Новоайдарському районі та Старобільському [22, с. 107].

Про етимологію назви «зінське щеня» допитувались діти у свого наставника в оповіданні Віктора Близнеця «Хлопчик і тінь»:

— Скажіть, а чого його назвали зінським щеням? Ну, хай щеня, на щеня він трохи скидається. А зінське? Може, була колись Зінка?

— А то відпочивали тут польські харцери з Лодзі, страшенно веселі розбишаки: спіймали одного разу — це я сам бачив — так от, спіймали свого товариша і за якусь провину давай товкти його головою в пісок і кричати: «Земське щеня! Земське щеня!...» Тобто, що він — земляне щеня. Так, мабуть, крота у них називають: земське щеня [14]¹.

Г. Булашев виводив цю назву від слова жіночий — **жіноче щеня**: «Невеличкі звіренята сліпці (зінські щенята — жіночі щенята — *Spalax typhlus*) народжуються від жінки за її гріхи (Літинський та Проскурівський повіти)» [3, с. 344].

Н. Коробченко, дослідивши вернакулярні назви гризунів на сході України, зазначає, що там поширені такі синонімічні назви для *Spalax microphthalmus*: «сліпець», «сліпак», «зінське щеня», «кріт». Назва “зінське щеня” зумовлена народними уявленнями: нібито ці тварини замість очей мають тільки зінці. У степових районах України сліпаків найчастіше називають “кротами”, рідше “сліпцями”, іноді “зінським щеням”. При цьому, в межах однієї місцевості трапляються різні назви, використовуються і “сліпець” і “зінське щеня”. У місцевостях, де вживають слово “кріт”, звичайно не використовують назви “сліпець” та “зінське щеня» [22, с. 106].

За І. Барабашем-Никифоровим, селяни часто плутають зінське щеня з кротом, зважаючи на зовнішню подібність тваринок та їхній підземний спосіб життя. Зовсім сліпі, потрапивши на поверхню, сліпаки стають безпомічними, проте легко не здаються: «На моїх очах одного разу зінське щеня кинулося на селянку, що брала воду з річки й випадково ногою наступила на нього в траві. Зінське щеня й не думало втікати, а пирхало, скакало й клацало зубами (різаками), аж поки не вбито було його» [23, с. 121].

Згідно з народними уявленнями, зінське щеня дуже люте, зле, причепливе, це «символ злості» [24, с. 496]. Цю особливість зафіксовано у прислів'ях і приказках: «Та й зле, як зінське щеня» [10, с. 161], «Підскакує, як зінське щеня» [10, с. 181], «Вищирив зуби, як зінське щеня» [10, с. 553], «Ну що ти сікаєшся, як те зінське щеня» [25, с. 217].

В оповіданні В. Близнеця знаходимо вказівку на напівміфічність трактувань образу цієї тваринки: «Цим дітлахам, що товклися тут, на лузі, слово “зінське щеня” було таке ж страшне й цікаве, як голопуцьки, сопухи, болотяні ночовики...

А я питаю себе: «Хто й коли назвав крота “зінським щеням”?» У Росії кажуть “слепиш” — ну, це зрозуміло: кріт живе під землею у вічній темряві. А зінське щеня? І чого саме зінське? І чого на вреднощух дітей кажуть: зле, як зінське щеня? Або ще говорять: диви, сікається, мов зінське щеня.

¹ У польській мові крота називають kret. — О. Г.

Мабуть, саме тому, що для багатьох у Дубечні зінське щеня — істота дивна й страшнувата, істота нічна, утаена, то й розповіді про неї ходять неймовірні» [14].

На міфічність образу цієї тваринки вказував і О. Гончар: «Є в українському фольклорі створіння, що зветься зінське щеня. Ніхто не знає, яке воно, що воно. Тільки й відомо, що воно зле, підле, огидне, підступне. Коли дивлюсь, думаю: оце воно — зінське щеня...» [12, с. 269].

Сліпота цих тваринок — це наслідок їхнього лихого характеру: «Вони страшенно злі й дуже отруйні, через що Бог позбавив їх зору, аби вони не завдавали надто вже багато шкоди. Якщо б у них були здорові очі, вони б і людей їли (Старобільський повіт)» [3, с. 344].

Сліпотою пояснюється і природна властивість тваринок рити кротовини. За народними повір'ями, колись зінське щеня просило в Бога таких очей, як у вола. Бог сказав йому: «Нарий стільки купок, скільки зірок на небі, тоді дам». З того часу воно й намагається якомога більше нарити купок, щоб отримати такі, як у вола, очі (Харківський та Старобільський повіти) [3, с. 344].

У народі вірили, що тваринка отруйна, і той, кого вона вкусить, помре (Літинський і Проскурівський повіти) [3, с. 344]. «Зінське щеня, якби йому очі, то скаженішого б і не було. Воно як укусе, так од нього й шептуна нема!» [26, с. 84].

Застосування в народній медицині

Вважається, що якщо хтось знайде зінське щеня і вб'є його особливим способом, отримає здатність виліковувати різні горлові інфекційні хвороби, так звані «заушниці», «завали» тощо. Хто наважився набути такі здібності, повинен був притиснути зінське щеня до землі палицею і задушити його, притиснувши хребта великим і мізинним пальцями [3, с. 344].

Щоб вилікувати хворого, знахарі сильно надавлювали на набряклі залози. Як стверджує М. Семенцов, на українській Кубані «лікування здійснювалося тими ж пальцями, якими душили тварину (якщо душили звірятко великим, вказівним і середнім пальцями, то цими ж пальцями і лікували)» [27, с. 260]. Іноді під час лікування читали «Отче наш» і спеціальні замовляння: «Сучище, сучище, візьми свою зубище від крещеного, моленого імярек» (станція Новодонецька), «Як на хати ста-

ють кроквиці, так у роту стають зубища. Дим у гору, зубищі в гору. Дим упадає зубище пропадає» (станція Роговська) [27, с. 260].

На Полтавщині горлові нариви лікували знахарі, яким вдалося задушити зінське щеня вказівним та підмізинним пальцями лівої руки. Для цього вони упродовж трьох днів — зранку та ввечері дев'ять разів натискали на хворе місце, прицмокуючи губами, і спльовували після кожних трьох надавлювань [28, с. 1115].

Метод задушення тварин задля знахарювання залишався актуальним і в ХХ столітті. В «Усмішках Київських» Остапа Вишні читаємо: «Або візьміть обклашки... Лікар, так він починає під шкуру штрикати, та горло мазати, та різні компреси... А з бабою так просто іграшки! Баба знає, як це робити... На те вона власними руками й зінське щеня давила... От вона тими самими руками й обклашки давить... Лізе собі в рота й давить... Пильнуйте, щоб тільки свічка була напоготові та труна...» [13].

У повісті «Конотопська відьма» Григорія Квітки-Основ'яненка також знаходимо вказівку на здобування лікарських здібностей шляхом задушення зінського щеняти: «Пріська Чирячка... змолоду не раз сиділа у клуні, позвонила на той світ аж трьох мужиків і усю худобу попереводила на зілля, та корінці, та на усякі ліки, та й лічить людей чи від лихоманки, чи від гризи і від заушниць, бо вона змолоду давила зінське щеня; зніма остуду, переполох вилива, злизує від уроків, соняшниці заварює... і чого то вона не знала?» [11, с. 6].

За деякими свідченнями, для того, щоб лікувати «горлові» хвороби, тварину не обов'язково було вбивати — достатньо торкнутись спочатку до неї, а тоді — до хворого місця: «Містичними ліками також лікують “жовни” (запалення гландів). 1) Стискають обома руками зінське щеня і тими самими руками торкаються гландів, набряк на яких через кілька подібних процедур має зійти...»; «При болю в горлі потрібно було “тричі розтерти місце, що болить, руками, якими перед тим тримали зінське щеня (сліпака)”» [29].

Використовували у народній медицині і внутрішні органи тварини. Існувало повір'я, що якщо висушити і перетерти у порошок кишки зінського щеняти, то можна вилікуватися від туберкульозу («сухот»).

А коли підмішати цей порошок у корм худобі, вона не буде хворіти [23, с. 121].

Народження від жінки

У світоглядних оповіданнях українців ще збереглися первісні уявлення про тісний, майже нерозривний зв'язок тварини і людини: тварини розмовляють, родичаються, взаємонароджуються і взаємоперетворюються.

У більшості українських етіологічних легенд тварини були утворені з людей за їхні гріхи. Так були створені ведмідь, вовк, свиня, собака, кінь, кріт, зозуля, лелека та багато ін. (Матір Божа чи Ісус Христос перетворюють у свиню жидівку; Ісус Христос перетворює хлопчика на собаку, жадібного багача на коня, чоловіка на ведмедя, багачевого сина на крока, чоловіка на лелеку за непослух та надмірну цікавість тощо). Іноді перетворення на тварину є не постійним, а тимчасовим, і тоді людина з часом знову стає собою. У таких випадках морально-дидактичне призначення таких текстів очевидне.

Коли сам факт перетворення є злодіянством, маємо на увазі прокльони або намагання позбутися людини (матір проклинає доньку і та стає зозулею; дівчина стає чайкою/тополею через прокльони свекрухи; зла мачуха перетворює нерідну дочку в козу), людина може залишитися в образі тварини назавжди або перетворитися знову, лише виконавши певні умови. Іноді героєві (як у казках про чоловіка-вужа, царівну-жабу, кривеньку качечку) не дають вибору, залишивши його в людській подобі шляхом спалення/знищення чарівного предмета-перетворювача (пір'я, гніздо, шкурка та ін.).

Ще один пласт становлять легендарні та казкові мотиви про добровільне багаторазове перетворення людей на тварин і навпаки (дванадцять вуток стають дівчатами; слуга Оха і сам чарівник перевтілюються у тварин, птахів та різноманітні предмети; змієва дочка стає замком, річкою, криницею; відьма перекидається у різних тварин і предмети тощо).

Значно менший пласт в українському фольклорі становлять вірування у перетворення або народження людини від тварини. Антін Онищук стверджував, що ще на початку ХХ ст. на Гуцульщині зберігалися залишки первісної віри у те, що люди можуть перекидатися у тварин, душа померлої людини переходити у тварину [30, с. 22], «звірята можуть породити людину, а жінка видати на світ звірину» [30, с. 21]. До-

сліднику вдалося записати розповідь про те, як одна жінка з Зелениці народила білку, а інша — дитину, схожу на оленятко: «О, того М. мама, то мала оленя; така вродилася дитина, наче оленя — і очі такі мало, і рот, і джег такий, усе так, як в оленяти; але не жило довго, померло» [30, с. 21]. На мотив народження людської дитини від тварини натрапляємо у казках про сученка-богатиря та кобилячого сина.

Володимир Гнатюк на західних теренах України записав дві легенди про походження деяких жінок від тварин — собаки та свині. Сюжет їхній схожий: (1) батько має одну доньку, до якої сватаються троє парубків. Не бажаючи втрачати таких добрих зятів, він просить Ісуса Христа про допомогу. Ісус Христос радить взяти собаку (суку), свиню та доньку і зачинити всіх у хліві на ніч. На ранок з хліва вийшли три дівчини, такі схожі, що батько не впізнав свою. Лише після відвідин вже одружених «доньок» він за характером і поведінкою визначив, де саме його донька: бо та, що бігає по селі — то із собаки, та, що товста і постійно лежить — від свині, а добра і працьовита — його рідна; (2) чоловік сумує, бо має лише одну доньку і величезні статки, які нікому залишити. Випадковий подорожній (який виявляється самим Господом Богом) створює йому ще двох дівчат. Відвідавши вже заміжніх доньок, батько знову розпачає, бо не знає, котра з них його. Подорожній признається, що створив двох дівчат із собаки та свині, тому вони поводяться по-собачому і по-свинськи. Зрештою чоловік іде доживати віку до рідної, працьовитої і ввічливої, доньки [31, с. 53—57].

Віктор Петров, віднайшовши сліди згаданих легенд в Алжирі, Палестині, Сербії, Чехії, Данії, Литві та Галичині (Гнатюкові записи), не міг зрозуміти, чому їх не було зафіксовано на теренах великої України. Зрештою дослідник таки натрапив на два тексти — з Черкащини та Чернігівщини, що підтвердило мандрівну природу сюжету про походження жінок від тварин. Цим походженням пояснюється етимологія поганих рис жіночого характеру [9].

Цикл переказів про зінське щеня логічно продовжує вище згаданий цикл легенд: «Не моїми словами кажучи, зінське щеня то ж воно з людини. Як я ще була молодою дівкою, то йшла з панцини, нас було багато. І тільки що зійшли під луг, що на Тращиному, а це як вискочить з луку зін-

ське щиня, та до нас. Ми б'єм його граблями, а воно скаче межі гочі, то ми гуртом насилу оборонилися, щоб так не граблі, то було б покусало. Прийшла я додому, стала казати матері, а вони покійні кажуть, щур йому, то ж воно заклає Богом, йому й гочей Бог не дав, бо щоб йому гочі, то нещастя було б. Та стали розказувати. Що колись давно був такий чоловік, що обманув парубка й видав собаку за нього, а Бог так дав, що вона наче й жінкою стала, але це тяжкий гріх. То в неї діти родилися такі як в людей, а вже на дев'ятому поколінні цього роду вродилось щиня. То Господь Милосердний заляв його, щоб воно не бачило, бо воно на людей сердите. Але воно й носом добре чує, хоч і без очей. То ото воно так і кидається на людей, і схватиться від нього не можна, воно й на дерево полізе, тільки одно щастя, що їх мало є, бо Господь так дав, що вони, оті зінські щенята та рідко родяться і то тільки по одному» [9, с. 57—58].

«Оце якогось літа, не дуже давно, я з молодичцями йшла з поля, то як надибали, бісові віри, зінське щиня, то насилу сапами одігналися. Йдемо задки, а воно на нас скаче, та скаче. Ще то ласка Божа, що у нього гочей нема, а то повидало б нам гочі. Воно таке вбільшки, як кіт, чорне, рудувате, тільки схоже на собаку. Воно кажуть від жінки, то Бог заляв, щоб їх багато не плодилось, і очей не дав йому. Мені ото тільки раз на віку довелося бачити його, то так налякалася. А то тільки чую, що як хтось дуже сердитий, то кажуть: кляте, як зінське щиня» [9, с. 58].

Як бачимо, за народними уявленнями, зінське щиня також народилося від жінки. Г. Булашев вважав, що вони народжуються від жінки за її гріхи. Проте вище згадані тексти, опубліковані В. Гнатюком та В. Петровим, заперечують версію Булашева. Простеживши логіку розвитку сюжетів про перетворення тварин у жінок і переказів про зінське щиня, можемо припустити, що останні народжуються від жінки, яка у далекому минулому була собакою, але через чужий гріх або примху (найчастіше свого господаря) стала людиною. Вісім поколінь у її роду народжувалися звичайні діти, і лише у дев'ятому народилося щиня. Саме тому ці тварини сердиті на людей, кидаються на них і намагаються покусати. За народними повір'ями, Бог позбавив їх зору, бо інак-

ше вони калічили і вбивали би людей. Подальше докладніше дослідження понять гріх і спокута у народній свідомості українців могли б дати ключ до пояснення циклу вірувань про зінське щиня.

Варто додати, що українці також пояснюють походження лайки «Сукин син!» саме мотивом народження щеняти від жінки. Так кажуть на злу, сварливу людину, маючи на увазі, що вона така лиха і підступна, як собака [9, с. 57]².

Висновки. На згадки про зінське щиня нам вдалося натрапити в українських легендах про лихий жіночий характер, місцевих переказах про цю тварину, прислів'ях, приказках і текстах про певні аспекти народної медицини. Існує кілька версій етимології назви «зінське щиня»: від слова *зіньки* — зіниці, очі; від *земля, земське*; від співзвучності слів зінське — жінське — *жіноче щиня*. Українці вірять, що тваринка народилася у дев'ятому поколінні від жінки за гріхи її предків і тепер несе спокуту. Зінське щиня настільки зле і сердите, що у зоосимволіці українців стало уособленням найлихішої істоти і вважається символом злості. Воно кидається і хоче загризти всіх, кого зустріне. Існує повір'я, що зінські щенята отруйні й ті, кого вони вкусять, помирають. Сліпими їх зробив Господь, аби вони не позагризли усіх людей. Існує повір'я, що вони риють купки землі саме задля того, аби здобути собі такі очі, як у вола. Дехто вважає їх напівміфічними істотами і сумнівається у їхньому реальному існуванні.

Зінське щиня активно використовують у народній медицині: його вбивають особливим способом заради набуття знахарських умінь лікувати інфекційні та гнійні горлові хвороби; давають нариви, не вбиваючи тваринку, але торкаючись почергово її шерсті та хворого місця людини; використовують висушені внутрішні органи задля лікування людей і свійської худоби.

1. Wagilewicz I. Symbolika siowian'ska. *ЛНБ ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів*. Фонд І. Вагілевича. Т. 7. Спр. 34. Арк. 43.
2. Сумцов Н.Ф. Ворон в народной словесности. *Этнографическое обозрение*. Москва, 1890. Кн. 4. № 1. С. 61—86.

² Про етимологію лайливих висловів, пов'язаних із собакою, читайте у статтях І. Франка «Угорська казка» Вацлава Потоцького і «пся крев» та «Пся крев» і «пся віра».

3. Булашев Г. *Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях*. Київ: Довіра, 1992. 414 с.
4. Курочкін О. *Українські новорічні обряди: «Коза» і «Маланка»*. Опішне: Українське народознавство. 1995. 392 с.
5. Пастух Н. *Символіка тварин в українському фольклорі: зозуля*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2013. 224 с.
6. Сліпушко О. *Давньоукраїнський бестіарій (звірслів)*. Київ: Дніпро, 2001. 144 с.
7. Громова Н. Українські традиційні уявлення про походження тварин. *Етнічна історія народів Європи*. 2019. Вип. 58. С. 38—45.
8. Левчук О.І. *Образ коня в системі зооморфної символіки українського фольклору: дис. канд. філол. наук: 10.01.07*. Львів, 2021. 240 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/dis_Levchuk.pdf (режим доступу 12.02.2024).
9. Петров В. Нові українські варіанти легенди про походження лихих жінок. *Етнографічний вісник*. Кн. 6. За ред. А. Лободи та В. Петрова. Київ: Українська Академія Наук, 1928. С. 55—66.
10. *Українські приказки, прислів'я, і таке інше*. Укл. М. Номис. Київ: Либідь, 1993. 768 с.
11. Квітка-Оснот'яненко Г. *Конотопська відьма: повість*. URL: <https://osvita.ua/school/literature/k/69786/list-5.html> (режим доступу 25.02.2024).
12. Гончар О. *Щоденники: у 3 т. Упоряд., підгот. текстів, іл. матеріалу В. Гончар*. Київ: Веселка, 2004. Т. 3: 1984—1995. 606 с.: фот.
13. Вишня Остап. *Усмішки Київські*. URL: <https://lib.com.ua/uk/book/usmishki-kiyivski/?page=8> (режим доступу 22.02.2024).
14. Близнець В. *Хлопчик і тінь*. URL: <https://www.ukrplib.com.ua/books/printit.php?tid=4789&page=7> (режим доступу 22.02.2024).
15. Сліпак, сліпець, зінське щеня. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BB%D1%96%D0%BF%D0%B0%D0%BA> (режим доступу 15.01.2024).
16. *Словар української мови: в 4 т. Упор. Б. Грінченко*. Київ: Наукова думка, 1996. Т. 2: З—Н. 558 с.
17. *Етимологічний словник української мови: в 7 т. Київ: Наукова думка, 1985. Т. 2: Д—Копці*. Ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.), В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко. АН УРСР; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. 572 с.
18. Яворницький Д.І. *Словник української мови*. Катеринослав: Слово, 1920. Т. 1: А—К. 412 с.
19. Тараненко О.О. Українська лексикографія 1917 — поч. 21 ст. *Українська мова: енциклопедія. 2-ге вид., випр. і доп.* Київ: Укр. Енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. С. 300—304.
20. Шарлемань М., Татарко К. *Словник зоологічної номенклатури*. Ч. 2: Назви хребетних тварин. Мамма-
lia — Reptilia — Amphibia — Pisces. Київ: Державне видавництво України, 1927. 126 с.
21. Зінський. *Словник української мови: в 11 т. 1972. Т. 3. С. 574*. URL: <https://sum.in.ua/s/zinsjkyj> (режим доступу 21.01.2024).
22. Коробченко М. Місцеві назви гризунів роду *Sorex* на сході України: зінське щеня, сліпець, сліпак, кріт. *Novitates Theriologicae. Part 9 (Дослідження ссавців степових регіонів)*. Луганськ; Київ, 2015. С. 105—111.
23. Барабаш-Никифоров І.І. *Нариси фавни степової Наддніпрянщини (колишньої Катеринославщини): у 2 ч. Державне видавництво України. 1928. 137 с.*
24. Онацький Є. *Українська мала енциклопедія*. Буенос-Айрес, 1959. Кн. IV: Ж—Й. С. 435—564.
25. Радько Г. Кругообіг добра і зла, любові й ненависті у книзі малої прози Наталки Фурси: Рец. на збірку: Фурса Н. *Зінське щеня: оповідання та новели*. Полтава: Дивосвіт, 2017. 184 с. *Рідний край*. № 1 (40). С. 215—218.
26. Січова скарбниця. *Легенди та перекази Нижньої Наддніпрянщини*. Упоряд., мов. редакція, передне слово і прим. В. Чабаненка. Запоріжжя: ЗДУ, 1999. 492 с.
27. Семенцов М. Народний досвід раціонального використання тваринного світу в умовах освоєння Кубані козацтвом (XIX—XX ст.). *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. Т. 12. Історія. Донецьк: Український культурологічний центр, 2006. С. 243—264.
28. Соколов М. Сведения о домашнем быте низшего класса жителей, преимущественно казенных крестьян и казаков в Полтавском уезде, также народных преданиях и памятниках. *Зеленин Д.К. Описание рукописей ученого архива Императорского русского общества*. Петроград, 1916. Вип. 3. С. 1111—1118.
29. Talko-Hryncewicz J. *Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi Południowej*. Kraków: Nakł. Akademii Umiejętności: Skł. gł. w Księgarni Spółki Wydawniczej Polskiej, 1893. 461 s.
30. Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології. Записав у Зелениці Надвірнянського повіта 1907—1908. *Матеріяли до української етнології. Видає Етнографічна комісія НТШ*. Т. XI. Львів: Наукове товариство імені Т. Шевченка, 1909. Ч. 2. С. 1—139.
31. Гнатюк В. Галицько-руські народні легенди. Т. 2. *Етнографічний збірник*. Львів: Наукове товариство імені Т. Шевченка, 1902. Т. 13. 286 с.

REFERENCES

- Vahylevych, I. Slavic symbols. *Lviv National Library named after V. Stefanyk. Department of manuscripts. I. Vahylevych Fund*. Vol. 7. Folder 34. Arc. 43 [in Polish].
- Sumtsov, M. (1890). *The Raven in folklore. An ethnographic review, 1* (Book 4, pp. 61—86). Moscow [in Russian].
- Bulashev, H. (1992). *Ukrainian people in their legends, religious views and beliefs*. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].

- Kurochkin, O. (1995). *Ukrainian New Year's rituals: «Goat» and «Malanka»*. Opishne: Ukrainian ethnology [in Ukrainian].
- Pastukh, N. (2013). *Symbolism of animals in Ukrainian folklore: the cuckoo*. Lviv: Institute of Ethnology of National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Slipushko, O. (2001). *Ancient Ukrainian bestiary (animal dictionary)*. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
- Hromova, N. (2019). Ukrainian traditional ideas about the origin of animals. *Ethnic history of the peoples of Europe*, 58, 38—45 [in Ukrainian].
- Levchuk, O. (2021). *The image of a horse in the system of zoomorphic symbolism of Ukrainian folklore* (PhD in Philology). Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian].
- Petrov, V. (1928). New Ukrainian variants of the legend about the origin of evil women. *Ethnographic Bulletin*, 6, 55—66 [in Ukrainian].
- Nomys, M. (1993). *Ukrainian sayings, proverbs, and so on*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Kvitka-Osnovianenko, H. *Konotop Witch: A Novel*. Retrieved from: <https://osvita.ua/school/literature/k/69786/list-5.html> (Last accessed: 25.02.2024).
- Honchar, O. (2004). *Diaries* (Vol. 3). Kyiv: Veselka [in Ukrainian].
- Vyshnia, Ostep. *Smiles of Kyiv*. Retrieved from: <https://lib.com.ua/uk/book/usmishki-kiyivski/?page=8> (Last accessed: 22.02.2024).
- Blyznets, V. *The Boy and the Shadow*. Retrieved from: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=4789&page=7> (Last accessed: 22.02.2024).
- Slipak, Slipets, Zinske shchenia. *Wikipedia*. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BB%D1%96%D0%BF%D0%B0%D0%BA> (Last accessed: 15.01.2024).
- Hrinchenko, B. (1996). *Dictionary of the Ukrainian language* (Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- (1985). *Etymological dictionary of the Ukrainian language* (Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Yavornytskyi, D. (1920). *Dictionary of the Ukrainian language* (Vol. 1). Katerynoslav: Slovo [in Ukrainian].
- Taranenko, O. (2004). *Ukrainian lexicography of 1917 — early 21st century*. In: *Ukrainian language: encyclopedia*. Kyiv: M.P. Bazhan Ukrainian Encyclopedia Publishing House [in Ukrainian].
- Sharleman M., & Tatarko, K. (1927). *Dictionary of zoological nomenclatur* (Vol. 2). Kyiv: State Publishing House of Ukraine [in Ukrainian].
- (1972). Zinsky. In: *Dictionary of the Ukrainian language* (Vol. 3). Retrieved from: <https://sum.in.ua/s/zinsjkyj> (Last accessed: 21.01.2024).
- Korobchenko, M. (2015). Local names of rodents of the genus *Spalax* in eastern Ukraine: zins'ke shchenia, slipets, slipak, mole. *Novitates Theriologicae*, 9, 105—111 [in Ukrainian].
- Barabash-Nykyforov, I. (1928). *Essays on the faunas of the steppe Naddniprianshchyna (former Ekaterinoslavshchyna)*. Kyiv: State Publishing House of Ukraine [in Ukrainian].
- Onatskyi, Ye. (1959). *Ukrainian Small Encyclopedia* (Book IV). Buenos Aires [in Ukrainian].
- Radko, H. (2017). The Cycle of Good and Evil, Love and Hate in a Book of Short Fiction by Natalka Fursa. *Native land*, 1 (40), 215—218 [in Ukrainian].
- (1999). *Sich treasury. Legends and tales of the Lower Naddniprianshchyna*. Zaporizhzhia: Zaporizhzhia State University [in Ukrainian].
- Sementsov, M. (2006). Folk experience of rational use of wildlife in the conditions of development of the Kuban by the Cossacks (XIX—XX centuries). *The Donetsk Bulletin of the Shevchenko Scientific Society*, 12, 243—264 [in Ukrainian].
- Sokolov, M. (1916). Information about the domestic life of the lower class of inhabitants, mainly state peasants and Cossacks in Poltava uyezd, also folk legends and monuments. In: Zelenin, D. *Description of manuscripts of the scientific archive of the Imperial Russian Society* (Issue 3, pp. 111—118) [in Russian].
- Talko-Hryniewicz, J. (1893). *Outlines of folk healing in Southern Ruthenia*. Krakow: Academy of Skills [in Polish].
- Onyshchuk, A. (1909). Materials for Hutsul demonology. Recorded in Zelenytsia, Nadvirna district, 1907—1908. *Materials for Ukrainian ethnology* (Vol. XI, part 2, pp. 1—139) [in Ukrainian].
- Hnatiuk, V. (1902). Galician-Ruthenian folk legends. In: *Ethnographic collection* (Vol. 2, part 13) [in Ukrainian].